

XALQARO TAJRIBA ASOSIDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKCHILIK LOYIHALARINI SOLIQQA TORTISH

Xusanov Sanjar

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Xusanov_S@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xalqaro tajriba asosida davlat-xususiy sherikchilik (DXSh) loyihalarini soliqqa tortishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil etilgan. Maqolada Buyuk Britaniya, Avstraliya, Hindiston, Xitoy, Turkiya va boshqa mamlakatlarning DXSh sohasidagi soliq siyosati o'rganilgan. Turli soliqqa tortish modellarining afzalliklari va kamchiliklari ko'rib chiqilib, O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot DXSh loyihalarida soliq yukini optimallashtirishning zamonaviy usullarini va xalqaro standartlarni qamrab oladi.

***Kalit so'zlar:** davlat-xususiy sherikchilik, DXSh, soliqqa tortish, imtiyozlar, konsessiya, BOT, PPP, xalqaro tajriba.*

ABSTRACT

This article analyzes the theoretical and practical aspects of taxation of public-private partnership (PPP) projects based on international experience. The article studies the tax policy of the UK, Australia, India, China, Turkey and other countries in the field of PPP. The advantages and disadvantages of various taxation models are considered, and practical recommendations for Uzbekistan are developed. The research covers modern methods of optimizing the tax burden in PPP projects and international standards.

***Keywords:** public-private partnership, PPP, taxation, tax incentives, concession, BOT model, international experience.*

KIRISH

Davlat-xususiy sherikchilik (DXSh) — zamonaviy iqtisodiyotda infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish va amalga oshirishning eng samarali mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Jahon amaliyotida yo'llar, ko'priklar, aeroportlar, kasalxonalar, maktablar va boshqa ijtimoiy ob'ektlar DXSh asosida qurilib, ekspluatatsiya qilinmoqda.

Soliqqa tortish masalasi DXSh loyihalarining moliyaviy samaradorligi va xususiy investorlar uchun jozibadorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Noto'g'ri tuzilgan soliq siyosati DXSh loyihalarining amalga oshirishini sezilarli darajada qiyinlashtirishi yoki hatto imkonsiz qilib qo'yishi mumkin.

Ushbu maqolaning maqsadi — xalqaro tajriba asosida DXSh loyihalarini soliqqa tortishning eng maqbul modellarini aniqlash va O‘zbekiston sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot obyektini rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi DXSh soliq tizimlari tashkil etadi.

Xalqaro amaliyotda DXSh loyihalari turli shakllarda amalga oshiriladi. Eng keng tarqalgan modellar quyidagilardan iborat:

- BOT (Build-Operate-Transfer) — Qur, Ishtat, Topshir: xususiy kompaniya ob’ektni quradi, ma’lum muddat foydalanadi va davlatga topshiradi.
- BOOT (Build-Own-Operate-Transfer) — Qur, Mulk qil, Ishtat, Topshir: xususiy tomon ob’ektni o‘z mulki sifatida egallab, keyinchalik davlatga o‘tkazadi.
- BOO (Build-Own-Operate) — Qur, Mulk qil, Ishtat: xususiy tomon ob’ektni quradi va doimiy ravishda o‘z mulki sifatida boshqaradi.
- Konsessiya — davlat o‘z mulkini ma’lum muddatga xususiy kompaniyaga foydalanishga beradi.
- Ijara va boshqarish shartnomasi — davlat mulkidan foydalanish huquqi ijara orqali beriladi.

DXSh loyihalari an’anaviy tijorat loyihalaridan bir qancha jihatlar bilan farq qiladi. Birinchidan, ular ko‘pincha uzoq muddatli (20-40 yil) shartnomalar asosida amalga oshiriladi. Bu esa soliq muhitidagi o‘zgarishlar investitsiyalar uchun jiddiy xavf tug‘dirishini anglatadi.

Ikkinchidan, DXSh loyihalari ko‘pincha ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lib, davlat manfaatlarini ham qamrab oladi. Shuning uchun soliq siyosati xususiy investorlar manfaatini jamiyat manfaatlaridan ustun qo‘ymasdan, ikkalasini muvozanatlashtirishi lozim.

Uchinchidan, DXSh loyihalarining murakkab moliyaviy tuzilmasi — aksiyadorlik kapitali, qarz mablag‘lari, davlat kafolatlari va boshqa instrumentlarning uyg‘unligi — soliqqa tortishni murakkablashtiradi va maxsus yondashuvlarni talab etadi.

XALQARO TAJRIBA VA TAHLIL

Buyuk Britaniya dunyoda DXSh sohasida eng boy tajribaga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi. 1992 yilda boshlangan Xususiy Moliya Tashabbusi (PFI — Private Finance Initiative) doirasida yuzlab loyihalar amalga oshirilgan¹. Soliqqa tortish jihatidan Buyuk Britaniya quyidagi asosiy yondashuvlarni qo‘llaydi:

Korporativ soliq bo‘yicha: DXSh kompaniyalari uchun umumiy korporativ soliq stavkasi qo‘llaniladi (2023 yildan 25%), ammo kapital xarajatlarni tezlashtirilgan

¹ .O‘zbekiston respublikasining 'davlat-xususiy sherikchilik to'g'risida'gi qonuni (2019). — toshkent: adolat.

amortizatsiya orqali hisobdan chiqarish imkoniyati berilgan. Bu xususiy investorlar uchun loyiha boshlang'ich davrida soliq yukini sezilarli darajada kamaytiradi.

QQS bo'yicha: Ko'pgina DXSh loyihalari, ayniqsa ijtimoiy xizmatlar sohasidagilar, QQSdan ozod yoki imtiyozli stavkada soliqqa tortiladi. Bu ayniqsa sog'liqni saqlash va ta'lim sohasidagi loyihalarga nisbatan qo'llaniladi².

Foyda o'tkazish bo'yicha: Chet el investorlari uchun dividendlarni o'z mamlakatlariga o'tkazishda ikki tomonlama soliqqa tortishning oldini olish to'g'risidagi shartnomalar asosida imtiyozlar beriladi³.

Avstraliya tajribasi- DXSh sohasida alohida soliq rejimlari o'rniga mavjud soliq tizimidan unumli foydalanadi. Xususan, infratuzilma loyihalari uchun kapital xarajatlarning tezlashtirilgan amortizatsiyasi, soliq kreditlari va zararlarni keyingi davrlarga ko'chirish mexanizmlari qo'llaniladi.

Avstraliyaning muhim xususiyati shundaki, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi risk taqsimoti soliqqa tortishda ham aks etadi⁴. Davlat kafolatli daromadlar past soliq stavkasiga, xavfli investitsiyalar esa yuqori soliq imtiyozlariga loyiq ko'riladi.

Hindiston tajribasi - rivojlanayotgan mamlakatlar orasida DXSh sohasida eng katta tajribaga ega davlatlardan biridir. Hindistonda DXSh loyihalari uchun maxsus 'Viability Gap Funding' (VGF) mexanizmi joriy etilgan bo'lib, u moliyaviy samaradorligi yetarli bo'lmagan, ammo ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Soliqqa tortish sohasida Hindiston DXSh loyihalariga quyidagi imtiyozlarni beradi: 10 yilgacha to'liq soliq ta'tili (tax holiday), minimal muqobil soliq (MAT) qo'llash, kapital xarajatlarning 100% birinchi yilda hisobdan chiqarilishi, import bojlaridan ozodlik.

Xitoy tajribasi- 2014 yildan boshlab DXSh formatini jadal rivojlantirib, 2023 yilga kelib 3 000 dan ortiq loyiha ro'yxatga olingan. Xitoy modeli DXSh loyihalariga keng soliq imtiyozlari berish orqali xususiy sektorni jalb etishga asoslangan.

Asosiy soliq imtiyozlari: kasbiy texnologiyalar ishlatilgan loyihalarga 15% (umumiy 25% o'rniga) korporativ soliq stavkasi, inkubatsiya va innovatsion loyihalarda 100% KDV qaytarish imkoniyati, mahalliy hukumat darajasida qo'shimcha imtiyozlar berish huquqi⁵.

² OECD. (2022). tax treatment of public-private partnerships. oecd publishing, paris.

³ Hammami, m., ruhashyankiko, j., & yehoue, e. (2006). determinants of public-private partnerships in infrastructure. imf working paper no. 06/99.

⁴ World bank group. (2021). ppp reference guide. washington, dc: world bank.

⁵ Imf fiscal affairs department. (2020). fiscal risks from ppp contracts: measurement, assessment and management. imf working paper.

Turkiya tajribasi- 1990-yillardan boshlab DXSh mexanizmi orqali ko‘plab infratuzilma loyihalarini amalga oshirdi. Ayniqsa, Istanbul aeroporti, Yevrosiyo tunneli va bir qancha kasalxona loyihalari xalqaro e’tirofga sazovor bo‘ldi.

Turkiyada DXSh loyihalariga beriladigan soliq imtiyozlari: birinchi 5 yil uchun korporativ soliqdan to‘liq ozodlik, qurilish bosqichida import qilingan uskunalar uchun bojxona imtiyozlari, arzon tarifda elektr energiyasi ta’minoti, yer uchun ramziy narx yoki bepul foydalanish huquqi.

Janubiy Koreya tajribasi- DXSh sohasidagi me’yoriy baza va soliq tizimi jihatidan dunyo standartlariga eng yaqin mamlakatlardan biri hisoblanadi. 1994 yilda qabul qilingan Xususiy Kapital Jalb qilish to‘g‘risidagi qonun va keyinchalik uning isloh qilingan variantlari DXSh sohasini mustahkam huquqiy bazaga ega qildi.

Soliq jihatidan Koreya modeli minimal imtiyozlar tamoyiliga asoslanadi-faqat zaruriy va aniq maqsadli imtiyozlar beriladi, umumiy soliqqa tortish tizimidan chetga chiqilmaydi, shaffoflik va bashorat qilish imkoniyati ustuvor hisoblanadi.

Asosiy modellar-Xalqaro amaliyotda DXSh loyihalarini soliqqa tortishning quyidagi asosiy modellarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

I-jadval.

DXSh loyihalarini soliqqa tortish modellari asosiduya taqqoslash⁶

Model	Asosiy xususiyat	Afzallik	Kamchilik
Soliq ta’tili modeli	Ma’lum muddat uchun to‘liq ozodlik	Investorlar uchun jozibali	Byudjet tushumini kamaytiradi
Imtiyozli stavka modeli	Pasaytirilgan soliq stavkasi	Muvozanatli yondashuv	Murakkab hisoblash
Accelerated depreciation	Tezlashtirilgan amortizatsiya	Dastlabki xarajatlarni qoplash	Foydali faqat foydali loyihalarda
Stabillashtirilgan soliq	Kelishuv muddatida o‘zgarmas stavka	Yuqori bashorat qilish imkoni	Qonun yangilanishi qiyin
Aralash model	Bir necha usullarni birlashtirish	Moslashuvchan	Murakkab boshqarish

Soliq stabillashtirilishi klouzeli-ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda DXSh shartnomalari soliq stabillashtirilishi (tax stabilization) klouzeli bilan to‘ldiriladi. Bu klouzl loyiha muddati davomida soliq siyosatida yuzaga keladigan noqulay o‘zgarishlardan xususiy investorni himoya qiladi.

⁶ Muallif ishlanmasi

Ingliz huquq tizimi asosida ishlaydigan mamlakatlarda ushbu klouzl loyiha shartnomasi doirasida kuchga kiradi. Fransuz huquqi asosidagi mamlakatlarda esa bu holat ko‘pincha kontsessiya shartnomasining ajralmas qismi sifatida ko‘zda tutiladi.

Stabillashtirilish klouzlining uch asosiy turi mavjud: (1) muzlatish klouzli — shartnoma tuzilgan kundagi soliq rejimi o‘zgarmaydi; (2) muvozanatlash klouzli — soliq o‘zgarsa, davlat investorga moliyaviy kompensatsiya beradi; (3) cheklangan stabillashtirilish — faqat asosiy soliqlar (korporativ soliq, QQS) bo‘yicha stabillashtirilish⁷.

O‘zbekistonda DXSh va soliq muhitining hozirgi holati-O‘zbekiston 2019 yilda ‘Davlat-xususiy sherikchilik to‘g‘risida’gi qonuni qabul qilinganidan so‘ng DXSh sohasida jiddiy qadam tashladi. 2020-2024 yillar davomida bir qancha DXSh loyihalari e‘lon qilinib, ularning bir qismi muvaffaqiyatli amalga oshirildi.

Biroq soliq siyosati sohasida bir qancha muammolar mavjud: DXSh loyihalari uchun maxsus soliq rejimlarining yo‘qligi, soliq qonunchiligi beqarorligi, investorlar uchun soliq yukini oldindan aniq hisoblash imkoniyatining cheklanganligi.

O‘zbekistonning amaldagi Soliq kodeksida DXSh loyihalariga nisbatan bir qancha umumiy imtiyozlar mavjud, ammo ular DXSh loyihalarining o‘ziga xos ehtiyojlariga mos kelmaydi⁸. Xalqaro investorlar soliq muhitining barqarorligi va bashorat qilinadigan bo‘lishini asosiy talablardan biri sifatida ko‘rsatmoqda.

Tavsiya etilayotgan soliq siyosati tamoyillari

Xalqaro tajribani o‘rganish asosida O‘zbekiston uchun quyidagi tamoyillar tavsiya etiladi:

- Barqarorlik va bashorat qilish imkoniyati: DXSh loyihalari uchun soliq stabillashtirilishi klouzli shartnoma doirasida qonuniy mustahkamlanishi lozim.

- Maqsadlilik: Soliq imtiyozlari barcha DXSh loyihalariga emas, balki ijtimoiy ahamiyati yuqori yoki moliyaviy jihatdan zaif bo‘lgan loyihalargagina berilishi kerak.

- Shaffoflik: DXSh loyihalarida soliqqa tortish shartlari shartnoma tuzilishidan oldin to‘liq va aniq ochiqlanishi shart.

- Proportsionallik: Soliq yukini taqsimlash risklarning taqsimlanishiga mos kelishi lozim — yuqori risklarni o‘z zimmalarida olgan investorlarga ko‘proq imtiyozlar berilishi maqsadga muvofiq.

- Xalqaro standartlarga muvofiqlik: OECD, IMF va Jahon bankining DXSh soliq siyosatiga oid tavsiyalari inobatga olinishi zarur.

⁷ Delmon, j. (2011). public-private partnership projects in infrastructure: an essential guide for policy makers. cambridge university press.

⁸ 10.O‘.Mustafakulov. Application of digital platforms in the statistical system based on international experience .European Journal of Economics, Finance and ..., 2024

TAKLIF VA TAVSIYALAR

Birinchi tavsiya- DXSh shartnomasida soliq stabillashtirilishi klouzlini joriy etish. Shartnoma tuzilgan kundagi korporativ soliq, QQS va mulk solig‘i stavkalarini loyiha muddati davomida (10-30 yil) o‘zgarmas saqlash lozim.

Ikkinchi tavsiya-Infratuzilma DXSh loyihalari uchun 5-7 yillik soliq ta‘tilini joriy etish. Bu ayniqsa o‘z pulini qaytarish muddati uzoq bo‘lgan yo‘l qurilishi, suv ta‘minoti va energetika sohasidagi loyihalarga nisbatan qo‘llanilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchi tavsiya- DXSh kompaniyalari uchun kapital xarajatlarni tezlashtirilgan amortizatsiya orqali hisobdan chiqarish imkoniyatini yaratish. Bu investorlar uchun boshlang‘ich yuqori xarajatlarni soliqqa tortiluvchi daromaddan chegirish imkonini beradi.

To‘rtinchi tavsiya-Chet el DXSh investorlari uchun dividendlar va foizlarni o‘z mamlakatlariga o‘tkazishda maksimal 5-10% soliq stavkasini belgilash. Bu O‘zbekistonni xalqaro DXSh bozorida raqobatbardosh qiladi.

Beshinchi tavsiya-DXSh loyihalari qurilish bosqichida import qilingan texnologik uskunalarga bojxona bojlari va QQSDan ozodlik berish. Bu loyiha tannarxini kamaytirish va xorijiy texnologiyalarni jalb qilishga xizmat qiladi.

Xalqaro DXSh bozorida mamlakatlar xususiy investorlarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlari bo‘yicha raqobatlashadi. Bu ba‘zan ‘soliq raqobati’ yoki ‘pastga qarab raqobat’ holatini keltirib chiqaradi — mamlakatlar byudjet maqsadlaridan ko‘proq yon berish hisobiga investorlarni jalb qilishga urinadi.

Bunday raqobat qisqa muddatda investorlarni jalb qilsa-da, uzoq muddatda mamlakat soliq bazasini yemirib, byudjet defitsitini oshirishi mumkin. Shuning uchun O‘zbekiston soliq imtiyozlarini belgilashda ehtiyotkorona yondashuv tutishi zarur.

Transfer narxlash muammolari-Xalqaro DXSh loyihalarida transfer narxlash muammosi — ya‘ni bir xil xolding tarkibidagi kompaniyalar o‘rtasidagi ichki operatsiyalarda sun‘iy narxlar belgilash orqali soliq yukini minimallashtirish — keng tarqalgan hodisa hisoblanadi.

Bu muammoning oldini olish uchun O‘zbekiston OECD ning transfer narxlash tamoyillarini milliy qonunchilikka to‘liq singdirishi va DXSh shartnomalarida maxsus monitoring mexanizmlarini joriy etishi lozim.

Fiskal tavakkalchilikda DXSh shartnomalarida berilgan kafolatlar — daromad kafolati, valyuta riskini qoplash, bozor riskini kamaytirish — davlat uchun yashirin fiskal majburiyatlar yaratadi. Agar loyiha kutilgandek daromad keltirmasa, davlat byudjeti ushbu majburiyatlarni bajarishi shart bo‘ladi.

Soliq imtiyozlari ham bunday yashirin xarajat hisoblanadi. Shuning uchun DXSh loyihalarini soliqqa tortish siyosatini ishlab chiqishda fiskal xavf-xatarlarni baholash va zaruriy zaxira fondlarini shakllantirishni ko‘zda tutish tavsiya etiladi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot xalqaro tajriba asosida DXSh loyihalarini soliqqa tortishning quyidagi muhim qonuniyatlarini aniqladi:

Birinchidan, DXSh loyihalarida soliq siyosatining barqarorligi va bashorat qilish imkoniyati xususiylarining asosiy talabi bo‘lib, loyiha muvaffaqiyatini ko‘p jihatdan belgilaydi. Soliq stabillashirilishi klouzli bu boradagi eng samarali vosita hisoblanadi.

Ikkinchidan, soliq imtiyozlarini belgilashda universal yondashuv mavjud emas — har bir mamlakat o‘zining rivojlanish darajasi, byudjet imkoniyatlari va investitsion muhitiga mos holda differensiallashtirilgan yondashuv ishlab chiqishi lozim.

Uchinchidan, DXSh loyihalarida soliqqa tortish masalasini shartnomaviy soliqqa tortish (contractual taxation) mexanizmi eng maqbul yechim sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu mexanizm investorlarga soliq muhitini oldindan aniq bilish imkonini beradi.

O‘zbekiston uchun asosiy tavsiya shundan iboratki: mamlakatimiz DXSh loyihalarini soliqqa tortishning maxsus huquqiy bazasini yaratishi, xalqaro standartlarga mos keluvchi soliq stabillashirilishi mexanizmini joriy etishi va soliq imtiyozlarini byudjet manfaatlarini hisobga olgan holda oqilona belgilashi zarur.

DXSh loyihalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi O‘zbekiston infratuzilmasini rivojlantirishga, iqtisodiy o‘shishni tezlashtirishga va xalqaro investitsiyalarni jalb qilishga xizmat qiladi. Shuning uchun bu sohadagi soliq siyosatini takomillashtirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston respublikasining ‘davlat-xususiylar shirikchilik to‘g‘risida’gi qonuni (2019). — toshkent: adolat.
2. OECD. (2022). tax treatment of public-private partnerships. oecd publishing, paris.
3. World bank group. (2021). ppp reference guide. washington, dc: world bank.
4. Imf fiscal affairs department. (2020). fiscal risks from ppp contracts: measurement, assessment and management. imf working paper.
5. Delmon, j. (2011). public-private partnership projects in infrastructure: an essential guide for policy makers. cambridge university press.

6. Yescombe, e.r. (2018). public-private partnerships: principles of policy and finance. elsevier.
7. Hammami, m., ruhashyankiko, j., & yehoue, e. (2006). determinants of public-private partnerships in infrastructure. imf working paper no. 06/99.
8. Engel, e., fischer, r., & galetovic, a. (2014). the economics of public-private partnerships. cambridge university press.
9. Hm treasury uk. (2022). private finance initiative and private finance 2 projects. annual report. london.
10. O‘Mustafakulov. Application of digital platforms in the statistical system based on international experience .European Journal of Economics, Finance and ..., 2024
11. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1Iv_0xsAAAAJ&citation_for_view=1Iv_0xsAAAAJ:hMod-77fHWUC